श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

महर्षि वेदव्यासप्रणीतं श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे षड्विंशोऽध्यायः ॥

This document has been prepared by

Sunder Kidāmbi

with the blessings of

श्री रङ्गरामानुज महादेशिकन्

His Holiness śrīmad āṇḍavan śrīraṅgam

श्रीः

श्रीमते रामानुजाय नमः

श्रीमते निगमान्तमहादेशिकाय नमः

ओं नमो भगवते वासुदेवाय

श्रीमद्भागवतमहापुराणम्

॥ पञ्चमस्कन्धे षड्विंशोऽध्यायः ॥

राजोवाच
महर्ष एतद्वैचित्र्यं लोकस्य कथमिति ॥ 1 ॥

ऋषिरुवाच
त्रिगुणत्वात्कर्तुः श्रद्धया कर्मगतयः पृथग्विधाः
सर्वा एव सर्वस्य तारतम्येन भवन्ति ॥ 2 ॥

अथेदानीं प्रतिषिद्धलक्षणस्याधर्मस्य तथैव
कर्तुः श्रद्धाया वैसादृश्यात्कर्मफलं
विसदृशं भवति या ह्यनाद्यविद्यया कृतकामानां
तत्परिणामलक्षणाः सृतयः सहस्रशः
प्रवृत्तास्तासां प्राचुर्येणानुवर्णयिष्यामः ॥ 3 ॥

राजोवाच
नरका नाम भगवन् किं देशविशेषा अथवा
बहिस्त्रिलोक्या आहोस्विदन्तराल इति ॥ 4 ॥

ऋषिरुवाच
अन्तराल एव त्रिजगत्यास्तु दिशि दक्षिणस्या -
मधस्ताद्भूमेरुपरिष्टाच्च जलाद्यस्या -
मग्निष्वात्तादयः पितृगणा दिशि स्वानां

गोत्राणां परमेण समाधिना सत्या एवाशिष
आशासाना निवसन्ति॥ 5 ॥

यत्र ह वाव भगवान् पितृराजो वैवस्वतः
स्वविषयं प्रापितेषु स्वपुरुषैर्जन्तुषु सम्परेतेषु
यथाकर्मावद्यं दोषमेवानुल्लङ्घितभगवच्छासनः
सगणो दमं धारयति॥ 6 ॥

तत्र हैके नरकानेकविंशतिं गणयन्ति अथ तांस्ते
राजन्नामरूपलक्षणतोऽनुक्रमिष्यामस्तामिस्रो -
ऽन्धतामिस्रो रौरवो महारौरवः कुम्भीपाकः
कालसूत्रमसिपत्रवनं सूकरमुखमन्धकूपः
कृमिभोजनः सन्दंशस्तप्तसूर्मिर्वज्रकण्टक -
शाल्मली वैतरणी पूयोदः प्राणरोधो विशसनं
लालाभक्षः सारमेयादनमवीचिरयःपानमिति।
किञ्च क्षारकर्दमो रक्षोगणभोजनः शूलप्रोतो
दन्दशूकोऽवटनिरोधनः पर्यावर्तनः सूचीमुखमि -
त्यष्टाविंशतिर्नरका विविधयातनाभूमयः॥ 7 ॥

तत्र यस्तु परवित्तापत्यकलत्राण्यपहरति स हि
कालपाशबद्धो यमपुरुषैरतिभयानकैस्तामिस्रे
नरके बलान्निपात्यते अनशनानुदपानदण्ड -
ताडनसन्तर्जनादिभिर्यातनाभिर्यात्यमानो
जन्तुर्यत्र कश्मलमासादित एकदैव मूर्च्छामुपयाति
तामिस्रप्राये॥ 8 ॥

एवमेवान्धतामिस्रे यस्तु वञ्चयित्वा पुरुषं दारादी -
नुपयुङ्क्ते यत्र शरीरी निपात्यमानो यातनास्थो

वेदनया नष्टमतिर्नष्टदृष्टिश्च भवति यथा वनस्पति -
र्वृश्च्यमानमूलस्तस्मादन्धतामिस्रं तमुपदिशन्ति ॥ 9 ॥

यस्त्विह वा एतदहमिति ममेदमिति भूतद्रोहेण
केवलं स्वकुटुम्बमेवानुदिनं प्रपुष्णाति स तदिह
विहाय स्वयमेव तदशुभेन रौरवे निपतति ॥ 10 ॥

ये त्विह यथैवामुना विहिंसिता जन्तवः परत्र
यमयातनामुपगतं त एव रुरवो भूत्वा तथा
तमेव विहिंसन्ति तस्माद्रौरवमित्याहू रुरुरिति
सर्पादतिक्रूरसत्त्वस्यापदेशः ॥ 11 ॥

एवमेव महारौरवो यत्र निपतितं पुरुषं क्रव्यादा
नाम रुरवस्तं क्रव्येण घातयन्ति यः केवलं
देहम्भरः ॥ 12 ॥

यस्त्विह वा उग्रः पशून् पक्षिणो वा प्राणत
उपरन्धयति तमपकरुणं पुरुषादैरपि विगर्हितममुत्र
यमानुचराः कुम्भीपाके तप्ततैले उपरन्धयन्ति ॥ 13 ॥

यस्त्विह पितृविप्रब्रह्मध्रुक् स कालसूत्रसंज्ञके
नरके अयुतयोजनपरिमण्डले ताम्रमये तप्तखले
उपर्यधस्तादग्न्यर्काभ्यामतितप्यमानेऽभिनिवेशितः
क्षुत्पिपासाभ्यां च दह्यमानान्तर्बहिःशरीर आस्ते
शेते चेष्टतेऽवतिष्ठति परिधावति च
यावन्ति पशुरोमाणि तावद्वर्षसहस्राणि ॥ 14 ॥

यस्त्विह वै निजवेदपथादनापद्यपगतः पाखण्डं
चोपगतस्तमसिपत्रवनं प्रवेश्य कशया प्रहरन्ति
तत्र हासावितस्ततो धावमान उभयतो धारै -

स्तालवनासिपत्रैश्छिद्यमानसर्वाङ्गो हा हतो -
ऽस्मीति परमया वेदनया मूर्च्छितः पदे पदे
निपतति स्वधर्महा पाखण्डानुगतं फलं भुङ्क्ते॥ **15** ॥

यस्त्विह वै राजा राजपुरुषो वा अदण्ड्ये दण्डं
प्रणयति ब्राह्मणे वा शरीरदण्डं स पापीया -
न्नरकेऽमुत्र सूकरमुखे निपतति तत्रातिबलै -
र्विनिष्पिष्यमाणावयवो यथैवेहेक्षुखण्ड
आर्तस्वरेण स्वनयन् क्वचिन्मूर्च्छितः
कश्मलमुपगतो यथैवेहादृष्टदोषा
उपरुद्धाः॥ **16** ॥

यस्त्विह वै भूतानामीश्वरोपकल्पितवृत्तीना -
मविविक्तपरव्यथानां स्वयं पुरुषोपकल्पित -
वृत्तिर्विविक्तपरव्यथो व्यथामाचरति स
परत्रान्धकूपे तदभिद्रोहेण निपतति तत्र हासौ
तैर्जन्तुभिः पशुमृगपक्षिसरीसृपैर्मशकयूका -
मत्कुणमक्षिकादिभिर्ये के चाभिद्रुग्धास्तैः
सर्वतोऽभिद्रुह्यमाणस्तमसि विहतनिद्रानिर्वृति -
रलब्धावस्थानः परिक्रामति यथा कुशरीरे जीवः॥ **17** ॥

यस्त्विह वा असंविभज्याश्नाति यत्किञ्चनो -
पनतमनिर्मितपञ्चयज्ञो वायससंस्तुतः स
परत्र कृमिभोजने नरकाधमे निपतति तत्र
शतसहस्रयोजने कृमिकुण्डे कृमिभूतः स्वयं
कृमिभिरेव भक्ष्यमाणः कृमिभोजनो यावत्त -
दप्रत्ताप्रहुतादोऽनिर्वेशमात्मानं यातयते॥ **18** ॥

यस्त्विह वै स्तेयेन बलाद्वा हिरण्यरत्नादीनि
ब्राह्मणस्य वापहरत्यन्यस्य वानापदि पुरुष -
स्तममुत्र राजन् यमपुरुषा अयस्मयैरग्निपिण्डैः
सन्दंशैस्त्वचि निष्कुषन्ति ॥ **19** ॥

यस्त्विह वा अगम्यां स्त्रियमगम्यं वा पुरुषं
योषिदभिगच्छति तावमुत्र कशया ताडयन्त -
स्तिग्मया सूर्म्या लोहमय्या पुरुषमालिङ्गयन्ति
स्त्रियं च पुरुषरूपया सूर्म्या ॥ **20** ॥

यस्त्विह वै सर्वाभिगमस्तममुत्र निरये वर्तमानं
वज्रकण्टकशाल्मलीमारोप्य निष्कर्षन्ति ॥ **21** ॥

ये त्विह वै राजन्या राजपुरुषा वा अपाखण्डा
धर्मसेतून् भिन्दन्ति ते सम्परेत्य वैतरण्यां
निपतन्ति भिन्नमर्यादास्तस्यां निरयपरिखा -
भूतायां नद्यां यादोगणैरितस्ततो भक्ष्यमाणा
आत्मना न वियुज्यमानाश्चासुभिरुह्यमानाः
स्वाघेन कर्मपाकमनुस्मरन्तो विण्मूत्रपूयशोणित -
केशनखास्थिमेदोमांसवसावाहिन्यामुपतप्यन्ते ॥ **22** ॥

ये त्विह वै वृषलीपतयो नष्टशौचाचारनियमा -
स्त्यक्तलज्जाः पशुचर्यां चरन्ति ते चापि प्रेत्य
पूयविण्मूत्रश्लेष्ममलापूर्णार्णवे निपतन्ति
तदेवातिबीभत्सितमश्नन्ति ॥ **23** ॥

ये त्विह वै श्वगर्दभपतयो ब्राह्मणादयो
मृगयाविहारा अतीर्थे च मृगान् निघ्नन्ति

तानपि सम्परेतान् लक्ष्यभूतान् यमपुरुषा
इषुभिर्विध्यन्ति ॥ **24** ॥

ये त्विह वै दाम्भिका दम्भयज्ञेषु पशून्
विशसन्ति तानमुष्मिन् लोके वैशसे नरके पतिता -
न्निरयपतयो यातयित्वा विशसन्ति ॥ **25** ॥

यस्त्विह वै सवर्णां भार्यां द्विजो रेतः पाययति
काममोहितस्तं पापकृतममुत्र रेतःकुल्यायां
पातयित्वा रेतः सम्पाययन्ति ॥ **26** ॥

ये त्विह वै दस्यवोऽग्निदा गरदा ग्रामान्
सार्थान् वा विलुम्पन्ति राजानो राजभटा वा
तांश्चापि हि परेत्य यमदूता वज्रदंष्ट्राः
श्वानः सप्तशतानि विंशतिश्च सरभसं
खादन्ति ॥ **27** ॥

यस्त्विह वा अनृतं वदति साक्ष्ये द्रव्यविनिमये
दाने वा कथञ्चित्स वै प्रेत्य नरकेऽवीचिमत्यधःशिरा
निरवकाशे योजनशतोच्छ्रायाद् गिरिमूर्ध्नः सम्पात्यते
यत्र जलमिव स्थलमश्मपृष्ठमवभासते तदवीचिम -
त्तिलशो विशीर्यमाणशरीरो न म्रियमाणः
पुनरारोपितो निपतति ॥ **28** ॥

यस्त्विह वै विप्रो राजन्यो वैश्यो वा
सोमपीथस्तत्कलत्रं वा सुरां व्रतस्थोऽपि
वा पिबति प्रमादतस्तेषां निरयं
नीतानामुरसि पदाऽऽक्रम्यास्ये वह्निना
द्रवमाणं कार्ष्णायसं निषिञ्चन्ति ॥ **29** ॥

अथ च यस्त्विह वा आत्मसम्भावनेन स्वयमधमो
जन्मतपोविद्याचारवर्णाश्रमवतो वरीयसो न
बहु मन्येत स मृतक एव मृत्वा क्षारकर्दमे निरये -
ऽवाक्शिरा निपातितो दुरन्ता यातना ह्यश्नुते ॥ 30 ॥

ये त्विह वै पुरुषाः पुरुषमेधेन यजन्ते
याश्च स्त्रियो नृपशून् खादन्ति तांश्च ते पशव
इव निहता यमसदने यातयन्तो रक्षोगणाः
सौनिका इव स्वधितिनावदायासृक् पिबन्ति नृत्यन्ति
च गायन्ति च हृष्यमाणा यथेह पुरुषादाः ॥ 31 ॥

ये त्विह वा अनागसोऽरण्ये ग्रामे वा
वैश्रम्भकैरुपसृतानुपविश्रम्भय्य जिजीविषून्
शूलसूत्रादिषूपप्रोतान् क्रीडनकतया यातयन्ति
तेऽपि च प्रेत्य यमयातनासु शूलादिषु प्रोतात्मानः
क्षुत्तृड्भ्यां चाभिहताः कङ्कवटादिभि -
श्चेतस्ततस्तिग्मतुण्डैराहन्यमाना आत्मशमलं
स्मरन्ति ॥ 32 ॥

ये त्विह वै भूतान्युद्वेजयन्ति नरा
उल्बणस्वभावा यथा दन्दशूकास्तेऽपि प्रेत्य नरके
दन्दशूकाख्ये निपतन्ति यत्र नृप दन्दशूकाः
पञ्चमुखाः सप्तमुखा उपसृत्य ग्रसन्ति यथा
बिलेशयान् ॥ 33 ॥

ये त्विह वा अन्धावटकुसूलगुहादिषु
भूतानि निरुन्धन्ति तथामुत्र तेष्वेवोपवेश्य सगरेण
वह्निना धूमेन निरुन्धन्ति ॥ 34 ॥

यस्त्विह वा अतिथीनभ्यागतान् वा गृहपतिरसकृ -
दुपगतमन्युर्दिधक्षुरिव पापेन चक्षुषा निरीक्षते
तस्य चापि निरये पापदृष्टेरक्षिणी वज्रतुण्डा गृध्राः
कङ्ककाकवटादयः प्रसह्योरुबलादुत्पाटयन्ति ॥ 35 ॥

यस्त्विह वा आढ्याभिमतिरहङ्कृतिस्तिर्यक्प्रेक्षणः
सर्वतोऽभिविशङ्की अर्थव्ययनाशचिन्तया
परिशुष्यमाणहृदयवदनो निर्वृतिमनवगतो ग्रह
इवार्थमभिरक्षति स चापि प्रेत्य तदुत्पादनोत्कर्षण -
संरक्षणशमलग्रहः सूचीमुखे नरके निपतति यत्र
ह वित्तग्रहं पापपुरुषं धर्मराजपुरुषा वायका इव
सर्वतोऽङ्गेषु सूत्रैः परिवयन्ति ॥ 36 ॥

एवंविधा नरका यमालये सन्ति शतशः सहस्रशस्तेषु
सर्वेषु च सर्व एवाधर्मवर्तिनो ये केचिदिहोदिता
अनुदिताश्चावनिपते पर्यायेण विशन्ति तथैव
धर्मानुवर्तिन इतरत्र इह तु पुनर्भवे त
उभयशेषाभ्यां निविशन्ति ॥ 37 ॥

निवृत्तिलक्षणमार्ग आदावेव व्याख्यातः।
एतावानेवाण्डकोशो यश्चतुर्दशधा पुराणेषु
विकल्पित उपगीयते यत्तद्भगवतो नारायणस्य
साक्षान्महापुरुषस्य स्थविष्ठं
रूपमात्ममायागुणमयमनुवर्णितमादृतः पठति
शृणोति श्रावयति स उपगेयं भगवतः
परमात्मनोऽग्राह्यमपि श्रद्धाभक्तिविशुद्ध -
बुद्धिर्वेद ॥ 38 ॥

श्रुत्वा स्थूलं तथा सूक्ष्मं रूपं भगवतो यतिः।
स्थूले निर्जितमात्मानं शनैः सूक्ष्मं
धिया नयेदिति ॥ 39 ॥

भूद्वीपवर्षसरिदद्रिनभःसमुद्र -
पातालदिङ्नरकभागणलोकसंस्था।
गीता मया तव नृपाद्भुतमीश्वरस्य
स्थूलं वपुः सकलजीवनिकायधाम ॥ 40 ॥

॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वैयासिक्यामष्टादशसाहस्र्यां पारमहंस्यां संहितायां पञ्चमस्कन्धे नरकानुवर्णनं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥